

Проблемні питання правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному процесі

Тагієв Садіг Рзаєвич¹

Опубліковано	Секція	УДК
24.03.2025	Право	338.583+657.471

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15076087>

Анотація. Стаття присвячена проблемним питанням правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному процесі. Дані докази у процесі мають свою специфіку, що обумовлена їх технічною природою, абстрактністю, адже докази такого роду складні за своєю структурою та сприйняттям. У той же час звертається увага, що ч. 2 ст. 84 КПК України серед процесуальних джерел доказів електронні докази не згадує. Автор переконаний, що для того, щоб електронний доказ отримав правове закріплення та регулювання в КПК України як самостійний вид доказів, необхідно продовжувати наукове вивчення всіх ознак і особливостей електронних носіїв інформації, виявити ті ознаки, які мають правове значення, сформулювати нові процесуальні правила виявлення та вилучення електронних носіїв інформації та їх дослідження з урахуванням юридично значущих ознак.

Ключові слова: електронні докази, електронний документ, інформація в електронному вигляді, кримінальний процес.

Problematic issues of legal regulation of the use of electronic evidence in criminal proceedings

Abstract. The article is devoted to problematic issues of legal regulation of the use of electronic evidence in criminal proceedings. Today, the use of electronic evidence in criminal proceedings is gradually becoming commonplace in the vast majority of categories of criminal cases. This evidence in criminal proceedings has its own specifics, which is due to its technical nature, abstractness, because evidence of this kind is complex in its structure and perception. At the same time, the author draws attention to the fact that Part 2 of Article 84 of The Criminal Procedural Code of Ukraine calls procedural sources of evidence testimony, material evidence, documents, expert opinions, leaving electronic evidence out of consideration. We are closer to the position of those scientists who attribute evidence in electronic form to new procedural sources of evidence, since they are significantly different from those already named in The Criminal Procedural Code of Ukraine. Therefore, «electronic evidence» is an independent type of evidence, which is a unity of two components: form and content, where the form is an electronic information carrier, and the content is digital information. Despite the fact that the use of electronic evidence in domestic criminal proceedings is a timely and relevant response

¹ професор кафедри кримінально-виконавчого і кримінального права Пенітенціарної академії України доктор юридичних наук, доцент Заслужений юрист України ORCID ID: 0000-0001-9338-4792

to the challenges of modern reality, in practice a large number of questions arise regarding the procedure for using information contained in electronic evidence within the framework of pre-trial and judicial proceedings in a criminal case. The author is convinced that in order for electronic evidence to receive legal consolidation and regulation in The Criminal Procedural Code of Ukraine as an independent new type of evidence, it is necessary to continue the scientific study of all the features and characteristics of electronic information carriers, to identify those features that have legal significance, to form new procedural rules for the detection and seizure of electronic information carriers and their study taking into account legally significant features.

Keywords: electronic evidence, electronic document, information in electronic form, criminal process.

Вступ

Постановка проблеми. Число використовуваних електронних та цифрових пристроїв з кожним днем стає дедалі більшим. Розвиток цифрової держави та трансформація права є закономірною відповіддю на прогрес, який ми спостерігаємо в останні десятиліття. Безумовно, ці явища, з одного боку, відкривають нові можливості, але з іншого – змушують трансформуватися ті сфери, які упродовж тривалого часу не зазнавали серйозних змін. Як наслідок, можливі кризові прояви, викликані як неготовністю суспільства сприймати нову цифрову реальність, так і неможливістю прорахувати всі загрози та ризики.

Актуальність питання застосування електронних доказів у кримінальному судочинстві зумовлена новими методами передачі інформації і, як наслідок, новими технологіями вчинення кримінальних правопорушень. В даний час місце і роль електронних доказів у кримінальному процесі чітко не визначені, вони розглядаються в кримінальному процесуальному законі фрагментарно, оскільки з моменту їх появи пройшло порівняно небагато часу. Безперечним фактом є те, що зміни, які відбуваються в суспільному житті, впливають на розслідування кримінальних справ. У зв'язку з цим сьогодні органи дізнання, досудового слідства та судові органи у кримінальних провадженнях широко використовують електронну інформацію, що, у свою чергу, вимагає дослідження проблемних питань правового регулювання використання електронних доказів у кримінальному процесі.

Стан дослідження. Останнім часом питання правового регулювання використання електронних доказів в кримінальному процесі часто піднімаються серед дослідників, при цьому щодо більшості питань не існує однозначної думки.

Єдність думок відсутня навіть у питанні термінології. Як і раніше тривають дискусії з приводу того, який термін правильніше вживати в даному контексті для позначення відповідного виду інформації – комп'ютерна, цифрова чи електронна. Розбіжності зустрічаються і щодо самої сутності подібних доказів. У доктрині можна зустріти розбіжності у наукових концепціях, пов'язані насамперед із тим, що автори по-різному оцінюють електронні докази: з позиції носіїв інформації, з позиції самої інформації чи її специфічної форми.

Можна зустріти велику кількість робіт, присвячених пошуку ролі та місця електронних доказів у загальній системі доказів у кримінальному судочинстві. Закономірно, що наскільки багато робіт написано на цю тему, настільки велика кількість різнопланових точок зору з цього приводу ми можемо зустріти.

Метою статті є дослідження проблемних питань правового регулювання використання електронних доказів в кримінальному процесі.

Результати

Розвиток комп'ютерної техніки, спрощення та популяризація використання різноманітних пристроїв у повсякденному житті, їх активне застосування в різних сферах неминуче призвели до зростання кількості кримінальних правопорушень, що вчиняються або у віртуальному середовищі, або за допомогою цифрових технологій. У зв'язку з цим при розслідуванні та розгляді справ все частіше використовується таке поняття як «електронні докази». КПК України на сьогодні містить вичерпний перелік джерел доказів, які можуть бути використані у кримінальному провадженні. Умовно їх поділяють на три групи: усні, письмові та речові.

З розвитком технологій, як бачимо, виникла необхідність розгляду нових видів доказів – електронних. Дані докази у кримінальному процесі мають свою специфіку, що обумовлена їхньою технічною природою, абстрактністю, адже докази такого роду складні за своєю структурою та сприйняттям.

Більше того, як справедливо зауважує А.-М. Ангеленюк, електронні докази все частіше стають предметом судової оцінки, досить часто саме вони складають основу доказової бази факту вчинення кримінального правопорушення та є ключовими в контексті достатності під час прийняття рішення по суті кримінального провадження. При розслідуванні окремих кримінальних правопорушень (зокрема, у кіберпросторі) доказову базу складають виключно електронні докази [1, с. 28]. Тож необхідність дослідження електронного доказу та правового регулювання цього нового явища обумовлена реальними потребами практики, яка все частіше використовує у доказуванні інформацію, отриману з електронних джерел.

Дійсно, на сьогодні використання електронних доказів у кримінальному судочинстві поступово стає звичайною справою щодо переважної більшості категорій кримінальних справ. Як електронні докази можуть виступати електронні записи, повідомлення, файли, що знаходяться на електронних носіях. Будь-яка з обставин, що підлягає доказуванню, на сьогоднішній день може бути представлена у цифровій формі. Електронні докази включають інформацію, представлену в цифровій формі, яка здатна встановлювати обставини, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, що зберігається на електронному носії інформації або представлена незалежно від нього.

Безумовно, доктрина кримінального права стурбована питаннями вдосконалення технічних засобів у вигляді телекомунікаційних технологій, спрямованих на забезпечення та використання достовірних знань, що забезпечують накопичення інформації та оперативне отримання результатів її переробки. У зв'язку з цим актуальним стає питання щодо ролі і місця нових інформаційних технологій у системі кримінально-процесуального доказування.

Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України кримінальне провадження - це досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність. В якості доказів у кримінальному провадженні виступають фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1 ст. 84 КПК України) [2]. Інформаційна природа доказів забезпечує встановлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, пізнання його механізму. У свою чергу, докази у вітчизняному кримінальному судочинстві мають бути втілені у кримінально-процесуальну форму, під якою розуміється відповідність порядку отримання тих чи інших відомостей до вимог закону.

Ч. 2 ст. 84 КПК України процесуальними джерелами доказів називає показання, речові докази, документи, висновки експертів [2], залишаючи електронні докази поза

увагою. У той же час повсюдне впровадження цифрових технологій дозволяє зробити висновок, що концепт електронних доказів нині є об'єктивно існуючою категорією.

Оскільки в чинному КПК України відсутнє легально закріплене визначення поняття «електронний доказ», з метою з'ясування змісту досліджуваної правової категорії необхідно звернутися до вітчизняної доктрини. Слід зазначити, що у науці кримінально-процесуального права вченими пропонується безліч варіантів визначень поняття «електронний доказ», і навіть здійснені спроби з'ясування його правової природи.

Зокрема, В. Мурадов під електронними доказами визнає сукупність інформації, яка зберігається в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв і в електронних засобах [3, с. 313].

На основі наукового осмислення поняття «електронний доказ» його визначення знайшло відображення в інших процесуальних кодексах: відповідно до ч. 1 ст.100 ЦПК України електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема, електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі. Такі дані можуть зберігатися, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах тощо), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет) [4].

На нашу думку, як електронний доказ у кримінальному судочинстві слід розглядати відомості, що містяться в електронному документі або на електронному носії інформації, на підставі яких суб'єкти доказування встановлюють наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження, а також інших обставин, що мають значення для справи.

Неоднозначним є і питання щодо приналежності електронних доказів до вже існуючих процесуальних джерел доказів. Як звертається увага в науковій літературі, у судовій практиці наявні випадки визнання судом електронними доказами файлів, а речовими доказами носіїв на яких вони знаходяться. У інших випадках суд розглядає електронні докази як електронні документи [5, с. 2, 96]. У той же час видається, що поняття електронного документу є вужчим від поняття електронного доказу, оскільки останній повинен містити обов'язкові реквізити, які притаманні документам, у той час як електронний доказ не завжди має такі реквізити, однак, містить відомості, які є доказовим фактом.

У свою чергу в доктринальних джерелах також висловлені різні позиції щодо віднесення електронних доказів до різновидів тих, які вже запропоновані законом.

Так, прихильники першої точки зору вважають, що електронні докази вводяться у процес під виглядом одного із загальноновизнаних засобів доказування (речового доказу, документа).

Друга група дослідників стверджує, що електронні носії інформації – це особлива група речових доказів, оскільки значення тут має не сам матеріальний носій, а та інформація, яка на ньому міститься.

Зокрема, А. Гутник та А. Хитра стверджують, що, враховуючи законодавче закріплення лише чотирьох джерел доказів, джерелом цифрових (електронних) доказів є документ або речовий доказ (річ). Згадані дослідники вважають, що для того, щоб відрізнити електронний документ від речового доказу в електронній формі, слід звернути увагу на те, що саме може бути використане як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження: інформація чи матеріальний об'єкт [6, с. 83]. Як наслідок, видається, що дослідження електронних доказів у зв'язку з зазначеним має свою специфіку. Слід виділяти два види дослідження – перший полягає

у вивченні основного змісту файлу – відомостей, для зберігання та відтворення яких файл створено (звук чи відеозапис при відкритті відеофайлу, текст при відкритті текстового файлу, звук при відкритті аудіофайлу тощо). Другий вид дослідження пов'язаний з вивченням відомостей, що стосуються властивостей і характеристик самого файлу (про час створення та зміни, місце знаходження, про доступ до файлу тощо). Якщо значення для справи має лише основний зміст файлу, то виявлені та пов'язані з кримінальною справою відомості, очевидно, необхідно процесуально оформлювати як документ. Якщо ж значення для справи має, поряд з основним змістом файлу, ще й інформація про його властивості та характеристики, то отримані відомості і саме джерело необхідно оформлювати і долучати до справи в якості речового доказу.

Однак те, що джерелом електронних доказів є документ або речовий доказ (річ) може бути піддане сумніву, оскільки доказом не може бути матеріальний об'єкт, ним же завжди виступає інформація, яку містить певний матеріальний об'єкт як її носій.

Третя позиція зводиться до того, що електронні докази є окремим видом доказів, оскільки вони відрізняються як від речового доказу, так і від документа. На підтвердження своєї позиції прихильники виділення електронних доказів в окремий засіб доказування стверджують, що інформація на електронному носії, на відміну від такого виду доказів як документ, створюється програмою, тоді як документ – безпосередньо людиною; документ виконується на певному матеріальному носії, комп'ютерна інформація ж виконана за допомогою сукупності команд, тому її можливо скопіювати на інший носій без втрати своєї інформативності; на відміну від документа, комп'ютерна інформація може бути відтворена лише за допомогою відповідного відтворюючого пристрою, у той час як документ доступний безпосередньому сприйняттю людиною. Відмінність електронних доказів від речових доказів визначається тим, що доказову цінність тут містить зміст інформації, записаної на електронний носій, а не властивості такого носія, його фізичні ознаки (форма, розміри тощо). Крім того, інформація на електронному носії формується суб'єктивно (через алгоритм, заданий розробником), а властивості предмета, що становить інформаційний зміст речового доказу, утворюються під дією об'єктивних закономірностей (фізичною взаємодією між предметами матеріального світу).

Нам є більш близькою позиція тих вчених, які докази в електронній формі відносять до нових процесуальних джерел доказів, оскільки такі істотно відрізняються від тих, які уже поіменовані в КПК України [7, с. 100]. Тож «електронні докази» – це самостійний вид доказів, що є єдністю двох складових: форми та змісту, де форма – це електронний носій інформації, а зміст – цифрова інформація. Погоджуємося, що цей різновид доказів містить абстрактні технічні і математичні моделі, характеризується специфічними умовами виникнення, існування, копіювання та зберігання, що явно відрізняє їх від інших видів доказової інформації [8, с. 147].

Отже, електронні докази повинні виступати як самостійний вид доказів у кримінальному судочинстві, тому що вони наділені суттєвими відмінностями від речових доказів та письмових доказів. Основним критерієм диференціації при цьому має бути комплексне значення змісту електронних доказів та їх форми. Крім того, об'єктивно, що ті зміни, які вносилися до КПК України останніми роками, не відображають повною мірою сучасні потреби правозастосування та не відповідають викликам кіберзлочинів. У зв'язку з цим, для найефективнішого розслідування сучасних злочинів, необхідне відображення норм про електронні докази у КПК України. Безумовно, введення у кримінальне процесуальне законодавство електронних доказів вимагає подальшого осмислення як змісту цього виду доказів, так і особливостей правил їх збирання, перевірки та оцінки. Наукова думка має бути спрямована на вивчення кримінально-процесуальної форми, що об'єктивно змінилася, трансформація якої викликана появою не тільки раніше невідомих вітчизняній системі доказування доказів,

а й впровадженням інформаційних технологій у саму процедуру розслідування, та розгляду кримінальних справ.

Як звертається увага в науковій літературі, аналогічно до того, як законодавцем не визначене поняття електронних доказів під час доказування кримінального правопорушення, поза його увагою залишаються джерела отримання електронних доказів у кримінальному провадженні. Певну ясність в розуміння цього питання вносить судова практика, в ході якої суд дає оцінку електронним доказам за ознакою допустимості. На підставі аналізу такої, А.-М. Ангеленюк пропонує до джерел отримання електронних доказів у кримінальному провадженні відносити: 1) цифрові документи або інші електронні докази надані офіційними установами або щодо яких надано доступ до інформації, яка зберігається на сервері; 2) записи автономних систем (камери відео спостереження, реєстратори, інші програмні забезпечення, застосунки, які встановлені на мобільних телефонах, планшетах чи інших електронних пристроях); 3) електронні докази отримані в результаті проведення слідчих (розшукових) дій або негласних слідчих (розшукових) дій; 4) електронні докази отримані в результаті проведення заходів забезпечення або запобіжних заходів; 5) електронні докази отримані в результаті зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису; 6) електронні докази отримані в результаті тимчасового вилучення майна [9, с. 216].

Ще одна проблема дослідження електронних носіїв інформації в кримінальному судочинстві виявляється в практично необмежених можливостях сторони обвинувачення доступу до приватної інформації, що подекуди може призводити до порушень прав у сфері таємниці особистого життя [10, с. 162]. При цьому, як відмічають дослідники, сучасні люди у своїй повсякденній діяльності досить активно користуються різними електронними носіями інформації, що пов'язано зі зберіганням, передачею різного роду відомостей, в тому числі тих, що становлять таємницю приватного життя людини, яка охороняється законом, що породжує проблему забезпечення права на захист таємниці особистого життя [11, с. 243].

Погоджуємося, що суттєва особливість при дослідженні електронних носіїв інформації у кримінальному судочинстві полягає у тому, що суб'єкти, що здійснюють досудове розслідування, отримують необмежений доступ до інформації, наявної на електронних носіях, що може суттєво порушувати про на захист таємниці особистого життя. Так, простота передачі та копіювання інформації дозволяє вилучати значні обсяги інформації про приватне життя без будь-яких труднощів. Зазначені ознаки електронних носіїв інформації дійсно мають важливе значення в контексті забезпечення законних інтересів громадян щодо захисту таємниці приватного життя.

Очевидно, найбільшого втручання право на захист таємниці особистого життя власника електронних носіїв інформації зазнає при проведенні огляду та обшуку, в рамках яких будь-який електронний носій стає засобом точної та докладної фіксації його життєдіяльності, може містити, крім інформації про кримінальне правопорушення, значну кількість даних, які не стосуються кримінального провадження та які особа бажає залишити в таємниці від широкого кола осіб. Водночас кримінально-процесуальне законодавство України регулює діяльність з дослідження електронних носіїв інформації на підставі загальних правил, розроблених до появи сучасних інформаційних технологій, які не враховують специфіки електронних доказів, у тому числі у контексті забезпечення прав громадян на захист таємниці особистого життя.

Висновки

Таким чином, сучасне XXI століття, ознаменоване загальною інформатизацією, впливає абсолютно на всі сфери життя суспільства. Досить складно нині знайти людину, яка не використовує у своїй повсякденній діяльності можливості та досягнення

всесвітньої мережі «Інтернет», соціальних мереж, різноманітних гаджетів та інших досягнень у цій сфері. Безумовно, дана тенденція впливає і на таку сферу життєдіяльності нашого суспільства та держави як кримінальний процес.

Роль та значення інформаційних технологій для існуючих суспільних відносин, у тому числі і кримінально-процесуальних, досить велика і постійно зростає. Громадяни та організації у своїй повсякденній діяльності активно користуються різними електронними носіями інформації. Таке використання пов'язане із зберіганням, передачею, переробкою та іншими видами використання відомостей.

Незважаючи на те, що використання електронних доказів у вітчизняному кримінальному судочинстві є своєчасною та актуальною відповіддю на виклики сучасної реальності, на практиці виникає велика кількість питань щодо порядку використання відомостей, що містяться в електронних доказах у рамках досудового та судового провадження у кримінальній справі. Причому вирішення більшості питань вимагають комплексного підходу, оскільки в даному випадку необхідне як внесення змін не тільки до чинного кримінально-процесуального законодавства України, але і нормативно-правових актів інших галузей права, оскільки порядок використання електронних доказів є проблемою міждисциплінарного правового характеру.

Для того, щоб електронний доказ отримав правове закріплення та регулювання в КПК України як самостійний новий вид доказів, необхідно продовжувати наукове вивчення всіх ознак і особливостей електронних носіїв інформації, виявити ті ознаки, які мають правове значення, сформулювати нові процесуальні правила виявлення та вилучення електронних носіїв інформації та їх дослідження з урахуванням юридично значущих ознак. Це дозволить забезпечити можливість використання у кримінальному судочинстві електронного доказу не просто як наукової ідеї, а й як самостійного інституту доказування. У той же час у правовому регулюванні необхідно забезпечити гарантії захисту прав людини на таємницю приватного життя при використанні у доказуванні електронних джерел інформації.

Список використаних джерел

1. Ангеленюк А.-М. Правова оцінки електронних доказів у кримінальному процесі України через призму судових рішень. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2024. № 1. С. 26-30.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 № 4651-VI. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1048> (дата звернення: 01.03.2025).
3. Мурадов В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 3–2. С. 313–315.
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. Дата оновлення: 08.02.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.03.2025).
5. Скрипник А. Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні: дис. Ph.D. (доктор філософії) юрид. наук: 081 – право. Харків, 2021. 204 С. 96. с. 369
6. Гутник А., Хитра А. Кримінальні процесуальні та криміналістичні основи використання електронних документів у доказуванні : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 204 с.
7. Фігурський В. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2023. № 4. С. 97-105.
8. Романюк В., Абламський С. Критерії допустимості цифрових (електронних) доказів у кримінальному процесі. *Право і безпека*. 2024. № 2 (93). С. 140-150.

9. Ангеленюк А.-М. Використання електронних доказів у кримінальному процесуальному праві України (проблемні питання). *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право.* 2023. Випуск 79: частина 2. С. 214-218.
10. Гарасимів О., Марко С., Ряшко О. Цифрові докази: деякі проблемні питання щодо їх поняття та використання у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право.* 2023. Випуск 75: частина 2. С. 158-162.
11. Перцова-Тодорова Л. «Електронний доказ» під час обшуку. *Підприємництво, господарство і право.* 2020. № 6. С. 243–247.